

**ЛИСИЦЯ – ЛИСИЧКА – ЛИСЁНОК
(ТОПОНІМІЧНА МЕТОНІМІЯ
І СТРУКТУРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ОКРЕМОМУ
ГЕОГРАФІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ)**

УДК 811.161.2' 373.21 : 59

Ткаченко Є.М. Лисиця – Лисичка – Лисёнок (топонімічна метонімія і структурні перетворення в окремому географічному середовищі); 7 стор.; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У статті розглядається явище топонімічної метонімії на рівні гідроніма із кореневою морфемою **лис-** та похідних ойконімічних одиниць, різних за структурою, відмінних за семантикою та особливостями назвотворення.

Ключові слова: гідронім, ойконім, топонімічна метонімія, первинний / вторинний топонім.

Resume. The article deals with the phenomenon of toponymic metonymy on the ground of hydronym with the root morpheme **лис-** and derivative oikonymic units, various in structure, different in semantics and peculiar properties of name formation.

Key words: hydronym, oikonym, toponymic metonymy, primary / secondary toponym.

В ономастиці на сьогодні актуальним залишається питання дослідження взаємодії топонімів різних класів. Особливу увагу привертають ті власні назви географічних об'єктів, між якими відбуваються складні назвотворчі процеси, коли основна лексема продукує різні за структурою та семантикою як гетерогенні топонімні одиниці, так і гомогенні.

Детальний аналіз явища топонімічної метонімії та іррадіації (термін належить Н.В. Подольській) [6, с. 63] висвітлено у працях Є.С. Отіна [4, с. 106-121; 5, с. 124-129], до нього зверталися й інші дослідники [див.: 1, с. 32-37; 7, с. 91-95; 2, с. 137-143].

Обрання об'єктом дослідження гідроніма *Лисиця* зумовлене необхідністю проаналізувати на його основі взаємодію топонімів різних видів у басейні цієї невеликої річки та динаміку словотвірних можливостей протягом XVIII - XX ст., а також прослідкувати розвиток топонімічних дериватів з кореневою морфемою **лис-**.

У північно-східній Слобожанщині, на території Російської Федерації, (нинішній Грайворонський район Белгородської області) виявлено

географічний ареал із назвою річки, наповненою “лисячою” семантикою. В топонімії така особливість є не поодинокую. Нагромадження гідронімів “тваринного” характеру зустрічається майже скрізь, причому в деяких місцевостях воно має стійкий характер і пов’язане з багатьма причинами [див.: 3, с. 5, с. 29].

Первинний гідронім *Лисиця* вже відомий у джерелах першої та другої пол. XVIII ст. [КБЧ, 116; ОХН, 114, 115] на території Хотмизького повіту Харківської губернії. На ранніх етапах свого існування він утворив такі похідні назви поселень, як омонімічний до нього ойконім *Лисиця* (назва слободи) [Хр Хтм, КХтмУАХН; ОХН, 163] та суфіксально видозмінений *Лисичка* (назва деревні) [Хр Хтм, КХтмУАХН]. Треба зазначити, що співвідносні географічні об’єкти (поселення) з такими назвами локалізувалися відповідно у середній та верхній частині течії річки. Поява найменувань територіально близьких двох населених пунктів із спільним коренем засвідчує факт топонімічної метонімії. Проте дві омонімічні назви поселень не могли існувати протягом тривалого часу у первинному вигляді, тому відбулося розподібнення і, як його результат – поява аугментативно-демінітивної пари *Лисиця – Лисичка*.

Ойконім *Лисиця* (назва слободи) є більш давнім за походженням, тому структура і семантика іншої топонімної лексики *Лисичка* (назва деревні) умотивована формальним відображенням твірного гідроніма *Лисиця*. Якщо в процес розподібнення на морфемному рівні вступали однойменні назви річки та поселення (річка *Лисиця* → деревня *Лисичка*), то ойконім *Лисиця*, позбавлений у певний період ознак аугментативності та демінутивності, виступає таким демінутивом в діахронії, утворивши аугментативну назву, де засобом вираження цієї ознаки є квантитативна лексема **великий**: слобода *Лисиця* [Хр Хтм, ОХН, 163] → слобода *Велика Лисиця* [Там же]. Така ойконімна синтаксема відсутня на карті колишньої Хотмижчини, і тому на сьогодні невідомо, з якою саме назвою поселення така *Лисиця* структурно і семантично корелювала, а також для яких ойконімів була твірною.

Отже, послідовний розвиток топонімного ланцюга передбачає саме два напрямки, один з яких зв’язаний із неперервністю і поступовістю руху номінаційного процесу від вихідної лексики до похідної (див.: річка *Лисиця* → слобода *Лисиця* → слобода *Лисиця Велика*), а інший переривається через наявність топонімної структури, яка поєднує омонімічні гідронім та ойконім (пор.: річка *Лисиця* → деревня *Лисичка*, слобода *Лисиця* → слобода *Велика Лисиця*).

Гідронім *Лисиця* вважається твірним і для ойконіма *Руська Лисиця*, що зустрічається в “Списках населённых мест Российской империи. Курская

губернія: Список населённых мест по сведениям 1862 г.” (1868): “с. каз. и вл. *Русская Лисица* – при рч. *Лисице*” [Кр Грв, КГ СНМ, 35]. Відомо, що в ойконімії помітну роль відіграє такий принцип номінації, як називання поселення за етнічними ознаками (пор. на Слобожанщині: *Руські Тишки* – *Черкаські Тишки*, *Руська Лозова* – *Черкаська Лозова*, *Нижньоруський Бишкін* – *Черкаський Бишкін* та ін.). Тому, якщо в документах наявна *Руська Лисиця*, то згідно із законом ряду має бути й українська, або черкаська (*Лисиця*). Топонімічні матеріали свідчать, що *черкаською* могла бути слобода *Лисиця*, яка знаходилася у середній течії відповідної річки і яка мала дві назви, а саме: слобода *Іванівська* і слобода *Черкаська* [Кр Грв, КГ СНМ, 32]. Пізніше на рівні двох гетерогенних назв спостерігаються поєднувальні процеси, чому сприяла, очевидно, інтеграція двох відповідних поселень, та утворення ойконіма *Іванівська Лисиця*, який в “Сборнике статистических сведений по Курской губернии: Грайворонский уезд” (1885) зустрічається у двох населених пунктів, причому будучи омонімічним – і як назва слободи *Іванове-Лисиця* [Кр Грв, СССКГ. ГУ, 98, 182], і як назва села *Іванове-Лисиця* [Там же, 194]. З часом відбулося перетворення складної назви на двослівну, і вже в довіднику “Белгородская область: Административно-территориальное деление на 1 января 1959 года” (1959) та на “Обзорно-топографической карте территорий Украины и сопредельных государств: Харьковская и Белгородская области” (1996) ми зустрічаємо назву села *Іванівська Лисиця* [Бгр Грв, ТКХБО].

Вищезгадані два спільнокореневі ойконіми – двоосновний і двослівний – є похідними уже не від гідроніма *Лисиця*, а від його демінутивної форми – назви річки *Лисёнок* (рос.). У цьому разі сталася контактна дисиміляція – первинний гідронімічний об’єкт “обріс” низкою населених пунктів із відповідною семантикою і вже у первинному вигляді перестав існувати, зазнавши процесу демінутивації, хоча в XIX ст. зберігав й інші свої назви, зафіксовані, наприклад, в “Списке рек Днепровского бассейна” (1913) П.Л. Маштакова: первинну фіксацію *Лисиця*, генетивну форму *Лисёнка* та уподібнене від однойменної назви села, що була відома у XVIII ст., суфіксальне утворення *Лисичка* [Машт., 74].

Похідною від гідроніма *Лисиця* є назва села *Козача Лисичка*, яка зафіксована в “Описах Харківського намісництва кінця XVIII ст.” і яка на сучасних топографічних картах знаходиться на місці колишнього села *Лисичка* – у середній частині річки *Лисёнок* (колишньої *Лисиці*), що майже через сто років (аж до сер. XIX ст.) змінилася на назву *Козача Лисиця* [Кр Грв, СССКГ. ГУ, 194], зазнавши аугментивації шляхом відкидання демінутивного суфікса.

Інше ойконімне словосполучення *Козача Лисичка* (назва деревні) [Хр Хтм, КХтмУАХН; ОХН, 163] є наслідком взаємодії гідроніма *Козача* з ойконімом *Лисичка* (в досліджуваному топонімному ареалі є така назва річки [див.: ОХН, 128]) або розподібненням її з ойконімом *Козача Лисиця* [Кр Грв, СССКГ. ГУ, 98, 180, 192], який наводиться як аугментатив. Ця назва села вміщена в “Сборнике статистических сведений по Курской губернии: Грайворонский уезд” за 1885 рік. Значно пізніше на карті “Харьковская и Белгородская области: Обзорно-топографические карты территорий Украины и сопредельных государств” (1996 р.) зустрічається складна (комполитна) назва цього села у вигляді *Козачої-Лисиці* (можливо, що на написання вплинули правила орфографії 50-60-х рр. ХХ ст.). Та вже на топографічній карті “Белгородская область: Административно-территориальное деление по состоянию на апрель 2003 года” відповідна назва втрачає дефіс і функціонує у вигляді ойконімного словосполучення *Козача Лисиця* [Бгр Грв, КБО-2003].

Отже, виявлення окремих випадків топонімичної метонімії подібного характеру в окремо взятому географічному середовищі допомагають встановити загальну картину складних ономазіологічних зв'язків між назвами суміжних географічних об'єктів та їхній взаємний вплив, що в подальшому призводить до морфологічної та семантичної перебудови як гідронімів, так і ойконімів. За допомогою моделювання окремих топонімних схем взаємодії із первинною гідронімною лексевою *Лисиця* можна встановити мотиваційні зв'язки між сукупністю твірних та похідних найменувань усередині окремо взятої топонімної ланки.

Скорочення

а) джерела

БО АД – Белгородская область: Админ.-террит. деление на 1 января 1959 года. – Белгород: Книжное изд-во, 1959. – 155 с.

КБО-2003 – Белгородская область: Административно-территориальное деление по состоянию на апрель 2003 года.

КБЧ – Книга Большому чертежу / Под ред. К.Н. Сербиной. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – 228 с.

КГ СНМ – Списки населённых мест Российской империи. Т. XX. Курская губерния: Список населённых мест по сведениям 1862 г. – СПб.: Издан ЦСК МВД, 1868. – 206 с.

КХтмУАХН – Карта Хотмыжского уезда // Атлас Харьковского Наместничества 1787 г. с топографическим описанием. Посвящается Археологическому Съезду: Издание Харьк. Губ. Стат. Комитета под ред. В.В. Иванова. – Харьков, 1902.

Машт. – Маштаков П.Л. Список рек Днепровского бассейна. – СПб: Типография императорской АН, 1913. – 292 с.

ОХН – Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. – К.: Наук. думка, 1991. – 224 с.

СССВГ. ГУ – Сборник статистических сведений по Курской губернии: Грайворонский уезд. – Курск: Издание Курского губернского земства, 1885. – Вып. 9. – 324 с.

ТКХБО – Харьковская и Белгородская области: Обзорно-топографические карты территорий Украины и сопредельных государств. – Харьков: СПАЭРО плюс, фактор ЛТД, 1996. – Вып. 1. – М 1:200 000.

б) губернії / області

Бгр – Белгородська, Кр – Курська, Хр – Харківська

в) повіти / райони

Грв – Грайворонський, Хтм – Хотмизький

Література

1. Масенко Л. Т. Проблеми взаємодії гідронімії та ойконімії: На матеріалі басейну Південного Бугу // Мовознавство. – 1972. – Вип. 1. – С. 32 – 37.

2. Морозова М. Н. Вопросы взаимодействия гидронимии с другими группами лексики в русском языке // 3 Республіканська ономастична (гідронімічна) конференція: Тези. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 137 – 143.

3. Отин Е.С. Ареалы славянских гидрографических терминов в топонимии Подонья // Проблемы восточнославянской топонимии. – М: МФГО СССР, 1979. – С. 5 – 29.

4. Отин Е. С. Топонимическая метонимия: Вид связи “гидроним – ойконим” // Перспективы развития славянской ономастики. – М: МФГО СССР, 1980. – С. 106 – 121.

5. Отин Е. С. Структурно-семантические отношения в топонимических парах: гидроним-аугментатив и гидроним-деминутив // Русское языкознание: республиканский межведомственный сборник. – К.: Изд-во КГУ, 1989. – С. 124 – 129.

6. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1988. – 188 с.

7. Черняхівська Є. М. Питання гідронімо-топонімічної метонімії // 3 Українська Республіканська ономастична (гідронімічна) конференція: Тези. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 91 – 95.